کەسایەتییە بۆکانییەکان

لە بەشی پێشووی ئەم ووتارانەدا باسی میرزا ئەسەدوڵڵای غوڵامعەلیم کرد و هەر ئەو باسە ختسمیە سەر بیری یادکردنەوەی هەندێک کەسایەتی خەڵکی شار و ناوچەکە وهەوڵدان بۆ لابردنی پەردەی فەرامۆشی لەسەریان.

پێشتر، لە ووتاری ژمارە 115 تا 129 شدا کەڵکم لە چەند کتێبی سەرچاوە وەرگرتبوو بۆ ئەوەی ناوی چەند کەسایەتی ناوبەدەرەوەی سیاسی، هونەری و ئەدەبی ڕابگەیێنم بەڵام ئەوانە کەسانێکی ناوبەدەرەوە بوون و ناویان چووبووە لاپەڕەی مێژووەوە. لێرەدا دەمەوێت جگە لە ناودارەکانی ناوچە، لە کەسانێکی دیکەش بدوێم کە لە سەرچاوەکاندا ناویان نەهاتووە و ئەگەر بەهەموولایەک هەوڵیان بۆ نەدەین واهەیە نەوەکانی دواتر نەیانناسن و بەتەواوەتی لە تەمتوومانی مێژوودا وون بن.

دیارە تەنانەت لیستەکردنی ناوی ئەو کەسایەتییانە هەوڵ و خەباتی گشتی و کاری هەرەوەزی دەوێت بەتایبەت بۆ من، کە لە دەرەوەی ووڵات دەژیم و تەنیا پاڵپشتم بیرەوەرییەکانی خۆمە کارێکی تەواو ئەستەم دەبێت. هەر بەوبۆنەیەوە چاوەڕوانیم ئەوەیە یەکەم، خوێنەرانی ئەم ووتارە یارمەتیم بدەن و کەسانێکم پێ بناسێنن کە خۆیان دەیانناسن، بە تایبەت لە گوندەکانی دەوروبەری شاردا کە من زانیاریم لەسەریان نزیک بە سیفرە؛ دووهەم، نووسەرانی دواڕۆژی مێژووی بۆکان کەمایەسی کارەکەی من تەواو بکەن و شوێنە بەتاڵ و نەنووسراوەکان پڕبکەنەوە و بیاننووسن. دەزانم نووسینی مێژووی کەسایەتییەکانی ناو شار و ناوچەیەک و پێک هێنانی ژیننامە بۆ هەرکامیان کتێبێکی پڕ لاپەڕەی پێویستە، خۆ ئەگەر نەڵێین دەیان بەرگ کتێب وەک ئەوەی مامۆستا محەممەدعەلی سوڵتانی بۆ شاری کرماشانی کرد، بەڵام ئەو لەکوێ و لاپرەسەنێکی وەک من لەکوێ!

لێرەدا ئاماژە بە هەندێک هێڵی گشتی بۆ کارەکە دەکەم کە نووسەرانی دواڕۆژی مێژووی بۆکان بیانەوێت و نەیانەوێت ڕووبەڕوویان دەبنەوە، ئینجا بەشی خۆیشم لەکارەکە دەخەم و ئەوەندەی زانیاریم لەسەر کەس و کەسانێک هەبێت دەیخەمە ڕوو. دیارە کارێکی ئەوتۆ مەترسی ئەوەی لەسەر دەبێت کە خوێنەر بەدیتنی هەندێک ناو و نەدیتنی هەندێکیتر هەست بکات لایەنگرییەک لەکاردا بووە و کاتێ باسی /ئا/ کراوە، بۆچی /ب/ و /پ/ ناو نەبراون؟ من لەگەڵ ئەو هەستە هیچم پێ ناکرێت جگە لەوەی بڵێم منیش مرۆڤێکم وەک هەموو تاکێک و سەدان ناتەواوی لە کەسایەتیمدا هەیە، هەر بۆیەش نابێ چاوەڕوانی کاری بێ عەیبم لێ بکرێت. دوای ئەوەش، من جگە لە سەردەمی منداڵی و قوتابخانەم، لە تەمەنی 20 ساڵانەوە لە بۆکان نەژیاوم و ماوە ماوە نەبێت تا ئەمڕۆ هەرگیز ساڵێکی ڕەبەق نیشتەجێی بۆکان و دەوروبەری نەبووم، هەربۆیەش واهەیە خەڵکی سەقز و مەهاباد و سەردەشت و سنە لە بۆکانییەکان زیاتر بناسم. هەرکەسێکی دیکەش بێت دیارە هەر ئەوانەی وا لەدەوروبەری خۆی بوون دەناسێت و نابێ ئەو مەسەلەیە گەورە بکرێتەوە.

هەرچۆنێک بێت، ئەو کەسایەتییانەی وا دەبێ لە مێژووی سەرجەمی بۆکان لەدواڕۆژدا ئاوڕیان لێبدرێتەوە بریتی دەبن لە:

1. کەسایەتییە مێژووییەکانی پێش سەردەمی قاجار، واتە مێژووی چەندهەزارساڵەی ناوچەکە، کە بەداخەوە لە تەمتوومانی مێژوودا وون بوون و واهەیە بە یارمەتی هەندێک مەزندە و گومانیش ئەستەم بێت لە توێی هەزارلای مێژوو دەربهێنرێن. بۆ نموونە، لە مێژووی پێش هاتنی ئارییایەکاندا،ماننا و ئورارتور و سەکاییەکان لەناوچەی بۆکان و موکریاندا حاکم بوون. کوڕی یەک لە شاهانی ماننا ناوی إئازا" یا "ئازاد" بووە، ئەو ناوە دەبێ سەرنجی مێژوونووس بۆ لای خۆی رابکێشێت و بچێتە پەیشوێنی ژیانی کەسەکە. یا لە شەڕی نێوان ڕۆم و ئێران لە سەردەمێ ئەشکانییەکاندا "بەراز" ناوێک سەرداری ئێرانییەکان بووە و گوندی "قوڕەبەراز" لە ڕۆژهەڵاتی بۆکان دوور نییە نیشانەیەکی ئەو ناوەی بەسەرەوە بێت. بەو شێوەیە بڕۆ و لاپەڕەی ئەو مێژووە تاریک و نادیارە هەڵدەوە و بەشوێن سەرەهەودادا بگەڕێ!

2. سیاسەتمەداران. چ ئەوانەی لەگەڵ خەڵکدا بوون و چ ئەوانەی لەگەڵ حکوومەت: وەک حاجی بابەشێخی سەیادەت، عەلی ئاغای عەلیار، حاجی ڕەحمان ئاغا و قاسم ئاغای موهتەدی، مەحموودئاغا و عەبدوڵلا ئاغا و حاجی سمایل ئاغای ئێلخانی زادە، حاجی قاسمی کەریمی، عەبدوڵلا ئێرانی، میرزاحەمەڕەئووفی خەیات، عەلی میرەبەگ، مەلا ئەمجەدی عوسمانی، عەزیز ئاغای عەبباسی، حەمەدئاغای عەبباسی، عەلی گەلاوێژ، حەمەسالحی کەریمی، حوسەینی تەهایی، حوسەینی فاتیحی، محەممەدی نووری، محەممەد و ئیبراهیمی ئەفخەمی، عومەری سوڵتانی، مەحموودی ڕەزایی، ئیبراهیمی حەریری، ئەحمەدی تەها، ئەنوەری حەبیب زادە و....

3. کەسایەتی زانستی و خوێندەوار، وەک مەلا و فەقێ، پێش نوێژ، ئیمام جومعە، دەرس بێژی حوجرە یا ئەوانەی لە حوجرەکاندا دەرسیان خوێندووە، مەلایەتییان کردبێت یان نا، بانگدەر و مجێوری مزگەوتەکان، هەروەها مامۆستا، خوێندکار، دەرچووی قوتابخانەی کۆن، چ ئەوانەی وا نوێخواز و دژی خوڕافات بوون، چ ئەوانەی وا نەبوون وەک بنەماڵەی تورجانیزادە و قزڵجی وشەفیعی و ئەفخەمی و ......

4. شاعیران، نووسەران، چیرۆکنووسان، ڕۆژنامە نووسان، وێبلاگ نووس و بەڕێوەبەری ماڵپەڕی ئینترنێتی، ووتەبێژ و هەڵسووڕاوی بواری میدیا، شانۆگەر وشانۆنووس و تەنزنووس و وێنەگەر و وێنەگر وکاریکاتیریست وپاشماوەی هونەرمەندانی بوارەکانیتر...

5. دەرچووانی زانستگەکان، دوکتۆر و ئەندازیار و پارێزەر و پسپۆڕانی بابەتە جیاوازەکانی زانست و زانستی کۆمەڵایەتی و خوێندکارەکان، بە پێگەیشتووانی دەرەوەی ووڵاتەوە.

6. سەنعەتکار و پسپۆڕ و لێزانی بواری جیاجیای ژیان بە خوێندەوار و نەخوێندەوارەوە، واتە ئەوانەی وا لە کاری سەنعەت و تەکنیک و کاری دەسکرد و ماشێنیدا پێشقەدەم یا سەرکەوتوو و ناودار بوون، هەر لە کاری کشتوکاڵ و ئاژەڵدارییەوە بگرە تا دارتاشی، ئاسنگەری، بەرگدروویی، کەوشدروویی، تەنەکەسازی، تفەنگ سازی، میعماری و بەننایی و....

7. سەرەک هۆز و مەزن و ئاغا و خاوەن مڵکەکانی بۆکان وگوندەکانی دەوروبەر، واتە هەرچوار سەردارەکان، پەناهی تەورێزی و ئاغاواتی ئێلخانی زادە و موهتەدی و عەلیار؛ چۆنیەتی سەرهەڵدان و پەیدابوونیان لەناوچەکە و دەسەڵات سەندن و پاشان کڕینی شار و گوندی دەوروبەر، هەروەها سیاسەت

و هەڵوێستیان بەرانبەر بە خەڵک و حکوومەتی ناوەندی و.... جگە لە ئاغاواتی شار، دەبێ خاوەن مڵک و ئاغاواتی گوندەکانی دەوروبەر بە بەگزادەی فەیزوڵڵابەگی و دیبوکری و گەورکیش لەبیر نەکرێت.

8. شێخانی تەریقەت وخەلیفە و سۆفی و دەروێشی شێخەکان (نەقشی و قادری)، چ ئەوانەی وا سەر بە خانەقای نەهری یا دۆزەخ دەرەی سەقز و بیارەی هەورامان بوون و چ خۆجێ ییەکان واتە شێخانی زەمبیل بە خزمەکانیانەوە لە تورجان و جەمیان و گەردیگلان، کە بریتی بن لە بنەماڵەی نوورانی و سەیادەت و ئیمامی و ....

9. دووکاندار و کاسب. لەم بوارەدا گرنگە هەوڵ بدرێت ئەو یەکەم کەسانە ناو ببرێن کە پێشڕەوی کارەکان یا سەرکەوتووترینیان بوون، بۆ نموونە یەکەم دووکانی ئاسنگەری، قەسسابی، دارتاشی، زین دروویی، کورتان دروویی، ناڵبەندی، پینەچییەتی، قاوەچییەتی، دەللاکی و سەرتاشی، حەمامچییەتی، بەستەنی فرۆشی، قەپانداری، کاروانچییەتی، عارەق فرۆشی،دەرمانفرۆشی، تەبابەت، جەڕاحی، قەننادی، شۆفیریی ترومبیل، تراکتۆر، کۆمباین، گاڕاژداریی، فۆتۆکپی، عەینەک سازی، یەخچاڵ و تەلەفیزیۆن فرۆشی، مۆبایل فرۆشی، سینەما، کاروانسەرا و خان، میهمانخانە، لێفەدروویی و.... جا لە بۆکان بێت یا فڵانە گوندی دەوروبەر، یاخود باشترین دارتاش و بەننا و ئاسنگەر و بەرگدرووی فڵانە سەردەم....

10. مەئموورانی ئیدارات:

- خۆجێ ییەکان
- کوردی شارەکانی تر وەک مەهاباد وسنە وسەقز و کرماشان
- عەجەمی ئازەری یا فارس

ئەوەی گوتم 'مەئمووری ئیدارات' دیارە هەر لە دەزگای حکوومیی سەردارەکانەوە تا ئێستا دەبێ هەمووی بگرێتەبەر: کوێخا سجیل، دیهبان، حاکم، بەخشدار، فەرماندار و کارمەندی بەخشداری وفەرمانداری، شەهرداری، شەهرەبانی، ژاندارمری، دارایی، سەبتی ئەحواڵ، سەبتی ئەسناد، دوخانیات و.. ناوی فەرمانبەرەکان، لە سەرەوە تاخوار، بۆ نموونە هەرئەوەندە بەس نییە کە ناوی بەخشدار و فەرماندار و شەهردار ببرێن، دەبێ ناوی "سپوور" و خاوێنکەرەوەی ڕێگاوبانیشیان لەگەڵ بێت بە مەئمووری بەرق و ئاو و گاز و تەلەفونەوە....

11. فەرهەنگ و ئەوقاف، ئامووزش و پەروەرش، سەرۆکان و بەرپرسانی پەیوەندیدار هەر لە ساڵی 1315 (1936) ەوە کە یەکەم قوتابخانەی دەوڵەتی لەبۆکان کرایەوە وئاغای "شەیبانی" بوو بە سەرۆکی ئیدارەکە تا ئێستا؛ مودیری قوتابخانەکان، مامۆستاکان (خۆجێ یی و کورد و غەیرەکورد)، پێشخزمەت، دەرکەوان و کرێکاری ئیدارەی فەرهەنگ و ئامووزش وپەروەرش و ئەوقاف و .... هەروەها لەم پەیوەندییەدا دەبێ ئەو قوتابخانە غەیرەفەرمییانە و مامۆستاکانی لەبیر نەچن کە پێش ساڵی 1315 و تەنانەت دوای ئەویش بەتایبەت لە هاویناندا بەڕێوە براون و ئەوەندەی لە بیرەوەریی مندا بێت، ئەمر مامۆستا شێخ حەسەنی کازمی و سەیدزادە تووبای کچی لەپێش هەموانەوەن. مامۆستا شێخ حەسەن ئاڵقەی پەیوەندی قوتابخانەی فەرمی و غەیرەفەرمی بوو لەشاری بۆکان و لەهەردووبواردا کار وخزمەتی بەرچاوی هەبوو.

12. هونەرمەندانی مۆسیقار و گۆرانی بێژ، لە شار و گوندەکانی دەوروبەر، بە خەڵکانی خۆجێ یی و ئەوانەوە کە لە شوێنەکانی دیکەوە هاتوون و لەوێ گیرساونەتەوە. لەم پەیوەندییەدا بەتایبەت دەبێ ناوچەی هەوشار لەبیر نەکرێت.

13. خەڵکانی قسە خۆش و نموونەی قسەکانیان. بۆ نموونە، نەمر عەلی خەندانی گۆرانی بێژ و برایم ئاغای ئێلخانی زادە و مەلاعومەری عەسری و...

لەهەموو ئەو بوارانە وگەلێک بواری دیکەدا کە من ناوم نەبردوون، گرنگە شاری بۆکان مافی گوندەکانی دەوروبەری نەخوات و ئەگەر بۆ نموونە هەواڵێک لە فلانە گوندی گەورکایەتی هەبێت بە حیسابی بۆکان لەبیر نەکرێت و لە قەڵەم نەکەوێت. لە زۆر گوندی ناوچەدا بە تایبەت دارتاشی چاک هەبوون ودەبێ ناوبردە بکرێن، یا قسەخۆش و گۆرانی بێژ و شمشاڵژەن وئاشەوان و خاوەن پیشە وهونەری تر.....

وەک گوتم، منیش بەشی خۆم دەخەمە کارەکەوە و لە ئاڵقەکانی دادێی ئەم زنجیرە ووتارەدا ئەوەندەی ناسیاویم هەبێت و بیرم بڕ بکات لە هەندێک کەس دەدوێم و پاشماوەی دادەنێم بۆ هیممەتی خوێنەرانی ئەم ووتارانە و نەوەکانی داهاتوو.